

як історію мас, за якої народ виступає головним рушієм соціально-іст. поступу. Розвиток фр. нації трактує як унікальний шлях змішуваних у процесі спільного життя народів та народностей, а постання фр. д-ви — вінцем загальноіст. розвитку людства.

Аналізуючи суспільно-політ. події в Європі у XIX ст., активно виступав проти шовінізму, значну увагу приділив аналізу становлення фр. імперської військ. системи, зробив висновок, що війна для Франції стала основним засобом боротьби не лише з ін. д-вами, а й з розвитком капіталізму, зокрема англ. промисловості, передбачаючи у своїх творах неминучу катастрофу імперії.

Л. Панасюк

Моделі історії. Концептуальні підходи до розуміння розгортання *іст. процесу*. Першим виник циклічний підхід, він сформувався на основі найпростіших уявлень про зміни (дня і ночі, пір року, життєвих циклів організму) і безпосередньо пов'язаний із міфол. картиною світу. Циклічність притаманна більшості давніх учень. В індуїстській космогонії йдеться про чотири періоди (Юги), які втілюють низхідний дгармічний цикл від панування божественного порядку (кріта) до повної його втрати і хаосу (калі), після чого цикл знову відтворюється по колу (*Філософія історії в індійській філософській думці*); у гр. філос. традиції циклічність притаманна ще досократикам (трансформація стихій Геракліта, космогонія Любові і Ненависті Емпедокла), нею просякнута і вся подальша філософія історії греків (*Платон, Арістотель, Полібій*).

Циклічну традицію в добу Просвітництва продовжив *Дж. Віко* (концепція коловороту трьох епох: божественної, героїчної та людської). У XIX ст. її розвивали *Г. Рюкерт* (концепція культ. типів), *М. Данилевський* і *К. Леонтьєв* (*культурно-іст. типологія*), у XX ст. — *О. Шпенглер* (*морфологія історії*), *А. Тойнбі* (цивілізаційна концепція), *М. Кондратьєв* (концепція «великих циклів») та ін. Циклізм заперечує прогрес в історії, *іст. процес* у цій моделі постає як зміна повторюваних циклів у різних культурах (цивілізаціях), а відмінність між концептуальними підходами у тому, відбувається повний занепад культур чи можливий іст. коловорот, тобто повторення циклу.

Лінійна *М. і.* зародилася у старозавітній свідомості, на базі якої сформувалася християн. і мусульман. історіософія. Вперше у філософії цю модель сформулював *Августин*, поділивши всю історію людства на 6 періодів: від Адама до потопу; від потопа до народження Авраама; від народження Авраама до воцаріння Давида; від воцаріння Давида до Вавилонського полону; від Вавилонського полону до страстей Христових; сучасний період, завершення якому покладе Друге пришествя. Тобто історія має певний початок і розвивається лінійно (т. зв. «стріла часу»). У цьому процесі можуть бути зупинки, відгалуження, але загальний сцена-

рій оптимістичний: *кінець історії* — це не загибель людства, а досягнення ним певної мети. При цьому кожна наступна стадія розвитку є більш прогресивною за попередню.

У рамках лінійної *М. і.* у XVII–XIX ст. сформувалися класичні прогресистські концепції (*Дж. Лок, Вольтер, Ж. А. Кондорсе, А. Р. Тюрго, Й. Гердер, І. Кант, Г. Гегель, Й. Фіхте, К. Маркс, О. Конт, Г. Спенсер* та ін.), в основі яких — віра у поступальний характер *іст. процесу*, у зростання знань та удосконалення сусп-ва завдяки розширенню прав і свобод людини. У XX ст. лінійна *М. і.* набула розвитку у концепціях *постіндустріального сусп-ва* (*Д. Белл, Е. Тоффлер, Р. Арон, Ф. Фукуяма* та ін.).

До лінійної моделі також належать концепції іст. естафети, згідно з якими на кожному етапі історії досягався прогрес у певній сфері, він переймався ін. народами (концепція трьох епох *Ж. Бодена*, іст. дифузійнізм); *часу осового К. Ясперса* — незалежного багатоваріантного і одночасного спільного розвитку на шляху до універсальної світової історії; концепції в рамках неоеволюціонізму (еколого-еволюційна концепція *Дж. Ленскі*, енергетична концепція культ. еволюції *Л. Вайта*, структурний функціоналізм *Т. Парсонса*, концепції еволюції постстарих ін-тів *М. Салінза* і *Е. Сервіса*).

Окрім класичних циклічної і лінійної *М. і.*, у XX ст. отримали розвиток постмодерністські моделі (номадологічна концепція *Ж. Делеза* і *Ф. Гваттарі*, археологія знання і біополітика *М. Фуко* та ін.), *аналітична філософія історії* (*П. Гарднер, Е. Негель, В. Дрей, В. Волиш*), *наративна філософія історії* (*Г. Вайт, Ф. Анкерсміт*), *кліометрія* (*Р. Фогель, Д. Норт, І. Ковальченко*), *іст. антропологія* (*Анналіст шк.*), *контрфактуальна історія* (*Дж. Готорн, Н. Ферлюсон*). Усі *М. і.* не втратили актуальності і в сучасній філософії історії.

Ю. Омельченко

Моммзен, Теодор (нім. Christian Matthias Theodor Mommsen) (30.11.1817 — 01.11.1903). Нім. історик, філолог, юрист, політик і організатор науки. Один з найвидатніших дослідників у галузі історії Ст. Риму і рим. права. Навчався на юрид. ф-ті Кільського ун-ту. Захистив доктор. дис. із рим. права. Протягом 4 років подорожував Італією, вивчаючи іст. джерела I тис. до н. е. За результатами досліджень опублікував низку статей, що зробило його ім'я відомим у наук. колах. Проф. в ун-тах Лейпцига (з 1848 р.), Цюриха (з 1852 р.), Бреслау (з 1854 р.), Берліна (1858–1903). Під час революції 1848–1849 рр. виступав за приєднання Шлезвіга до Пруссії, редагував видання тимчасового уряду д-ви. У 1863–1866 і 1873–1879 рр. був депутатом прусського ландтагу, 1881–1884 рр. — нім. рейхстагу від партії прогресистів. Політ. кредо

М. — переконання в необхідності лібералізації всіх нім. держав і об'єднання в єдину нац. д-ву. Наполягав на пріоритеті в цьому процесі свободи і прав людини. Підкреслював, що найгірша конституція краща найдосконалішій формі абсолютизму. Ліберальних поглядів дотримувався і після об'єднання Німеччини під егідою авторитарної Пруссії.

Осн. пр.: «Римське державне право» (1871–1887), «Римське кримінальне право» (1899), «Римська історія» (1854–1885) (за неї удостоєний Нобелівської премії з літ. 1902 р.). М. зібрав і систематизував понад 100 тис. документів з рим. історії, видання яких започатковано в 1863 р. і включало 20 т.

М. зарекомендував себе фаховим істориком, юристом, філологом і літератором, який майстерно й образно репрезентував античне минуле і його героїв. У «Римській історії» обгрунтував і розвинув ідею «демократ. монархії», втіленням якої вважав диктатуру Юлія Цезаря. Виклад подій доведено до 46 р. до н. е. У 5-му томі (4-й том не видано) подано огляд історії рим. провінцій імперської доби. «Рим. історія» містить величезний фактичний матеріал, представлений військово-політ. історією з елементами соціології. Виняткову роль М. відводив видатним особистостям (Александрові Македонському, Ганнібалу, Гаеві Гракху, Юлію Цезарю).

Теоретико-методол. проблеми іст. науки М. розглядав з позицій прусської іст. шк. Досліджував історію як процес сходження людської сутності до недосяжного в реальності ідеалу. Двигуном прогресу в історії вбачав свободу, а його носієм — видатну особистість. Головною закономірністю іст. процесу вважав створення народом нац. д-ви. Метою іст. пізнання визначав пошук об'єктивної істини на основі критичного методу дослідження джерел. Найважливішою соц. функцією іст. науки вважав обгрунтування морального ідеалу, отже, історія поставала як етична сутність, яку можна опанувати методом розуміння.

Для М. сутність сусп. розвитку полягала в досягненні свободи через постійну боротьбу між різновекторними політ. силами. Незважаючи на схилення перед д-вою, вважав її тимчасовим історично обумовленим сусп. ін-том примусовим щодо особистості. Обстоюючи публічний характер державної влади, характеризував представницьке народне правління як «видатну установу нового часу», хоча його ідеалом була «демократ. монархія». Ідейно-теор. погляди розвинув у концепції демократ. цезаризму, втіленій у «Рим. історії». Період правління Цезаря вчений розглядав як кульмінацію всієї античної історії і як початок її занепаду. Його монархію він вважав зразком «народного правління», а самого Цезаря — ідеалом революціонера-реформатора. М. уперше застосував поняття «революція» до античної епохи, щонайперше вживаючи його щодо реформ братів Гракхів або Сулли. Чимало положень і висновків М. надійно утвердилися в сучасному антикознавстві.

Синтезувавши у власній творчості найбільш позитивні елементи Просвітництва, нім. класичної

філософії, методики позитивізму, джерелознавчої критики, М. створив цілісну конкретно-іст. концепцію, засновану на раціоналізмі та гуманізмі, що дала поштовх подальшим наук. студіям. Його учнями були О. Гіршфельд і О. Зек, які створили низку ґрунтовних робіт з історії імператорського Риму і пізньої античності.

О. Драч

Монтеск'є, Шарль-Луї (фр. Charles-Louis de Secondat, Baron de La Brède et de Montesquieu) (18.01.1689 — 10.02.1755). Фр. філософ історії та права. Народився в аристократичній родині. Отримав освіту в коледжі ораторіанців у Жюї поблизу Парижа. У 1708 р. став адвокатом. Після

смерті батька М. обійняв посаду радника у парламенті Бордо, а після смерті дядька у 1716 р. одержав титул барона та посаду президента парламенту у Бордо, проте, не маючи зацікавленості у цій діяльності, через 10 років продав свою посаду. М. активно подорожував Європою з метою дослідження політ. устрою ін. держав. У 1728 р. став членом Фр. академії. Разом із Д. Дідро брав участь у написанні «Енциклопедії».

Осн. пр.: «Перські листи» (1721), «Роздуми про причини величі та падіння римлян» (1734), «Про дух законів» (1748).

«Перські листи» загалом були сусп. сатирою на умови життя у Франції, публікація цієї роботи стала значною подією, витримавши за рік 8 видань. У ній М. виступає від імені перса, який подорожує Європою та критикує фр. життя з позиції людини, яка звикла жити в умовах східної деспотії, проте вбачає у Франції ще більш деспотичний лад.

У своїй іст. концепції, розкритій у праці «Роздуми про причини величі та падіння римлян», М. виступав проти теол. тлумачення історії. Розглядав її як результат діяльності законодавців. Засновується на концепції деїзму, вважав недоречним шукати прояв Божої волі у соц. явищах. Він намагався обгрунтувати те, що світом керує не Божий промисел чи фортуна, а об'єктивні загальні причини морального та фізичного порядку, які визначають *дух народів*, а також відповідні форми та норми їхнього державного і правового життя.

Розгорнуто та послідовно представлена гуманістична і просвітницька позиція М. у трактаті «Про дух законів», загальним поняттям закону тут охоплюються всі закони — як незмінні, що діють у фізичному світі, так і мінливі закони сусп.-ва. Він виділяє такі якості людської природи: прагнення до миру, здобуття їжі, відносини із собі подібними, бажання жити у сусп.-ві. На думку М., людина у природному стані є слабкою, боязкою істотою, яка прагне до рівності та миру з ін. Коли люди об'єднуються у сусп.-ві, вони втрачають розуміння своєї слабкості,